

Ольга Яручик

УДК [314.743(477)(475.1):304.44]“192”

СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ТА НАУКОВЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В МІЖВОЄННІЙ ВАРШАВІ

У статті розглядається Варшава як найбільший центр суспільно-наукового життя та культурно-освітній осередок української еміграції у II Речі Посполитій (1920-1930 рр.).

Ключові слова: українська еміграція, наукові осередки, товариства.

Olha Yaruchyk. Social, cultural, and scientific life of Ukrainian emigrants in Warsaw of the interwar period

The paper focuses on Warsaw as the largest centre of social and scientific life as well as of cultural and educational activities of Ukrainian emigrants in the II. Rzeczpospolita (1920s – 1930s).

Key words: Ukrainian immigrants, scientific centres, society.

Наприкінці 1920-го року в еміграції в Польщі опинилося близько 35 тисяч українських біженців – членів уряду та вояків армії УНР, а також багатотисячна група цивільних осіб. Українська політична та мистецька еміграція в міжвоєнній Польщі не мала належних умов для розвитку, проте робила багато, а найважливіше – намагалася зберегти свою ідентичність та прагнення до незалежності, власними зусиллями збільшити українські літературні, наукові та культурні надбання. Незважаючи на різний рівень національної свідомості й політичної активності, українські емігранти були віддані одній спільній ідеї – ідеї української державності, одному спільному прагненню – відновленню суверенної української держави.

У міжвоєнний період найбільшим культурним і видавничим осередком української еміграції зі значним інтелектуальним потенціалом на етнічних польських землях була Варшава. Столицю II Речі Посполитої можна розглядати не лише як український еміграційний центр суспільно-наукового життя, а і як культурно-освітній осередок української еміграції в міжвоєнному двадцятилітті.

До 1923 р. у Варшаві мешкав отаман армії УНР С. Петлюра, пізніше його наступник А. Лівіцький та частина членів еміграційного уряду УНР. Оселилось у столиці Польщі багато інших цивільних і військових діячів УНР, а також письменників і літературознавців.

Українську еміграційну пресу в Польщі створювала або з нею більш-менш активно співпрацювала приблизно тисяча осіб. Серед них були науковці, літератори, художники, високого рангу військові, державні й партійні діячі. Багато з них – це редактори та члени редакційних колегій, заслужені діячі української журналістики. Видаванням займалося багато суб'єктів – товариства й організації, зокрема студентські наукові установи й товариства, конфесійні спілки та церкви, а також приватні особи.

Серед польських громадських і літературних діячів найшанованішим українською еміграцією був С. Стемповський. Для колонії українців у Варшаві він був приятелем, якому можна було довіряти, людиною, відданою справі

незалежності України, одним із тих, хто вважали, що “польсько-українське зближення є зародком миру на сході і розквіту двох держав” [12, 288].

У Варшаві в міжвоєнний час мешкали українські журналісти, учені, артисти. Серед українських письменників жили Ю.Липа, донька А. Лівницького Н. Лівницька-Холодна. Оселився у Варшаві (від 1923 р.) поет Є. Маланюк, а також донька І. Шовгеніва поетеса О. Теліга. Також у Варшаві в міжвоєнний період постійно перебували українські митці П. Андрусів, П. Мечик, Н. Хасевич, П. Холодний (молодший) та інші, з'явилася велика кількість періодичних видань українською мовою [див.:1]. Отже, у столиці Польщі створилася своєрідна культурно-суспільно-політична спільнота українців; така ситуація сприяла розвитку видавничої діяльності. Функціонували видавництва “Варяг” і “Наша культура”. “Видавання петлюрівської преси почалося в січні 1920 р. З того часу виходило тут 3-14 видань щороку; взагалі друкувалося їх понад півсотні” [18, 316].

1929 року українська еміграційна молодь у Варшаві заснувала літературне угруповання “Танк”, відгалуження “празької школи”. “Танк” виник як результат полеміки творчої молоді на еміграції з Д. Донцовим, схильним до нав'язування національної заангажованості та недооцінки естетичних вартостей художніх творів, підпорядкування творчості ідейній доктрині. Накреслюючи перед собою мету формування “державницької літератури”, орієнтуючись на “синтез героїзму, господарності волі”, “танківці” намагалися врівноважити критерії правди і краси, позбавити їх небажаного протистояння, відстояти творчу автономію національного митця, не відмежованого і від своїх громадянських обов'язків” [6, 673].

Ініціаторами створення літературного угруповання стали Ю. Липа та Є. Маланюк, навколо яких і зосередилася українська еміграційна літературна молодь Варшави. Їхня месіаністична віра в державність України й українську самобутність магнетично діяла на молоду генерацію. Окрім Ю. Липи і Є. Маланюка, його членами були Н. Лівницька-Холодна, А. Крижанівський, П. Зайцев, Б. Ольхівський, Л. Чикаленко, О. Теліга, Ю. Косач, П. Холодний (молодший). До угруповання входили також молоді українські письменники зі східної Галичини. Члени “Танку” пропагували окциденталізм, ідею великої державності, радикальну сепарацію від російської культури, культ героїзму і шляхетності, боротьбу з масовістю в культурі.

І хоч це літературне угруповання розпалося 1929 року (не без втручань Д.Донцова, занепокоєного появою невіддільних йому художніх структур), його ідеї реалізувалися пізніше на сторінках часопису “Ми”, газети “Назустріч”, до складу авторських колективів яких належали колишні “танківці” [6, 673-374].

У 1933 р. члени і прихильники колишньої літературної групи “Танк” утворили видавництво “Варяг”. До вибуху Другої світової війни у видавництві побачили світ твори Н. Лівницької-Холодної, С. Гординського, Б. Ольхівського, А. Крижанівського, Ю. Липи, Є. Маланюка, М. Хвильового, М. Зерова, Ю. Косача, Б.-І. Антонича та багатьох інших українських письменників. Окрім того, видавництво публікувало збірки літературних творів своїх членів, а 1937 р. розпочало видавати серію “Бібліотечка українського державника”. У першому томі була вміщена дисертація Б. Ольхівського “Вільний нарід” [див.: 16, 282-295].

Літературний часопис “Ми” видавався не періодично (1933-1937 рр. у Варшаві; від 7 числа з 1937 р. до 1939 р. у Львові. Видавець М. Куницький). Часопис дав опору для нового літературного угруповання з такою ж назвою, яке виникло у Варшаві. “Відіграло воно важливу роль у розвитку української літератури на території передвоєнної Польщі” [19, 1149].

До літературного угруповання “Ми” ввійшли українські письменники, які переважно мешкали у Варшаві, львівська літературна молодь, а саме її частина, котра залишила часопис “Вісник” Д. Донцова, теоретика українського націоналізму, автора книжки “Націоналізм” (1926), найбільшого винуватця внутрішньоукраїнської ворожнечі, нетерпимості й найпалкішого носія ідеї екстремізму також супроти своїх співвітчизників, що дотримувалися іншої думки [2, 290]. У спогадах Н. Лівницької-Холодної зазначено: “1933 р. до Варшави приїхали ті, котрі створили групу Ми і хотіли видавати кварталник під тією ж назвою. Головні це – Маланюк і Крижанівський, приєдналася до нас Олена Теліга” [5, 92-93]. На сторінках часопису “Ми” друкувалися твори Б. Лепкого, А. Крижанівського, Є. Маланюка, Н. Лівницької-Холодної, М. Рудницького, С. Смаль-Стоцького, Б.-І. Антонича, Ю. Дригинича, С. Гординського, Б. Ольхівського, М. Доленги, Ю. Косача, І. Дубицького, Ю. Липи та ін. Редакторами його були журналісти І. Дубицький, Б. Ольхівський, письменник А. Крижанівський.

У першому числі журналу, в есе “Європа і ми” М. Рудницького, часопис й угруповання задекларували свою позицію: замість політичного заангажування української літератури, що домінувала в часопису Д. Донцова, автура “Ми” обрала орієнтацію на європейські мистецькі зразки в літературі. “Ми”, за словами М. Рудницького [9, 97-99], апелювало до молоді української генерації, закликаючи шанувати й дотримуватися критеріїв європейської літератури. Рівень уміщених у часопису творів відповідав цим критеріям.

Українська еміграційна молодь 15 травня 1921 р. створила у Варшаві Українську Студентську Громаду (УСГ). Її засновником і першим головою став Т. Олексіюк. Головною метою УСГ було торувати шлях на Захід у вищі навчальні заклади, об’єднати студентів не тільки в Польщі, а й загалом усіх українських студентів в еміграції. УСГ репрезентувала студентів перед українським і польським урядами, надавала юридичну та матеріальну допомогу [4, 3-5]. Кількість студентів щороку збільшувалась, улітку 1922 р. вона сягнула своєї найвищої позначки – у столиці Польщі перебувало в той час близько тисячі студентів-емігрантів. У тому й наступному році УСГ надала можливість усім, хто бажав виїхати за кордон на навчання у вищі освітні заклади. Багато молоді потрапило до Чехословаччини, де відкрилася Українська господарча академія, а також до Німеччини й Бельгії, Парижа й Лондона.

1923 року С. Петлюра у відомій програмній брошурі “Сучасна українська еміграція та її завдання” зазначив, що студентська молодь “зрозуміла обов’язок, який покладає у даний час на неї Вітчизна і добросовісно взялася за навчання, щоб з найбільшою користю використати своє примусове перебування за кордоном для народної справи. Не можна не похвалити цього прагнення серед наших студентів: свідчить воно про зрозумілість ними <...> завдань, які спеціально ставить перед ними програма будівництва української державності” [10, 300-341].

Українська Студентська Громада організувала випуск місячника “На чужині” (1924–1925), головним редактором якого стала К. Чайківська, видавниче товариство ім. Б. Грінченка та часопис “Студентський голос” (1927–1928) – головний редактор Є. Чехович. Співпрацювали з часописом Н. Лівницька, Ю. Косач, Є. Маланюк та ін. Поетичні та прозові твори, уміщені на сторінках “Студентського голосу”, мали політичне спрямування. Особливим взірцем для наслідування української молоді був отаман української армії УНР С. Петлюра, місячник був пройнятий його культом. У своєму листі до УСГ у Варшаві з приводу п’ятої річниці заснування громади С. Петлюра писав: “...На разі ми знаходимось на еміграції. Не знаю в історії прикладу, щоб здорові ідеї еміграції, наповнені терпінням, усвідомлені працею і наукою, не перемогли!” [8, 3].

У міжвоєнному двадцятилітті у Варшаві діяло кілька українських студентських корпорацій. Оскільки аполітична Українська Студентська Громада не давала можливості варшавській українській академічній молоді розвинути політичну діяльність, то головними діячами УСГ на початку 1928 р. було створено Об'єднання Українських Націоналістів-Державників (ОУН-Д). До керівного складу об'єднання ввійшли М. Лівіцький, Ю. Косач та Є. Чехович. Основною метою об'єднання було служити своєму народу й державі. Створення (ОУН-Д) стало провісником нового явища у варшавському студентському русі – організації студентського життя на корпораційних принципах. 24 жовтня 1928 р. була заснована корпорація “Чорноморе”. Головну роль у новій організації відіграв Є. Чехович, у своїй статті “Перебудова нашого студентського життя” він писав: “Ідея корпораційного товариства “Чорноморе” стала тим яскравим променем, який освітив віднедавна захмарений горизонт нашого студентського життя” [11, 6-9].

У Варшаві 29 травня 1929 р. була створена ще одна студентська корпорація під назвою “Запорожжа”. Протектором корпорації був проф. Р. Смаль-Стоцький, а почесним головою став ген. В. Сальський. Одним із завдань цієї суспільно-політичної організації була праця в національно-державницькому дусі, виховання активних та ідейних громадян, приготування їх до боротьби за визволення Батьківщини.

Восени 1926 р. члени Української Студентської Громади, що навчалися у вищих мистецьких закладах Варшави, утворили секцію студентів мистецьких шкіл. Через рік разом із напливом нових студентів секцію було перетворено на самостійну організацію під назвою українська артистична група “Спокій”. Першим президентом організації став П. Мегик. Формою праці групи був теоретичний виклад лекцій та влаштування виставок. Лекції, виголошені такими фахівцями, як Л. Чикаленко, Ю. Липа, Н. Дорошенко, Г. Лазаревський, О. Ковалевська та С. Чехомський, мали на меті поглибити знання і збагатити художню майстерність, запобігти денаціоналізації митців, поставити українське мистецтво на рівні із сучасним мистецтвом інших народів, натомість виставки мали зацікавити глядачів [див.: 7].

У червні 1926 р. зусиллями українських емігрантів з Наддніпрянщини постала ще одна культурна ініціатива – український театр “Промінь”, усі члени якого були професійними акторами. Від 14 грудня 1924 р. діяв у Варшаві Український клуб, який проіснував до 1935 р. На жаль, немає відомостей про його засновників. Знаємо лише, що першим головою клубу був ген. М. Безручко [18, 280].

Незважаючи на заборону українським емігрантам оселятися у Варшаві, починаючи від 1920-х років, вони постійно прибували до столиці Польщі. Були це переважно науковці, юристи, лікарі, артисти, журналісти, політичні та громадські діячі. До вищих навчальних закладів Варшави з'їхалася українська еміграційна молодь. Пізніше до Польщі, а особливо до Варшави повернулося багато випускників Української господарчої академії в Подебрадах [13, 260-263].

Важливою подією в житті українських варшавських студентів стало створення Товариства допомоги українським студентам вищих шкіл Варшави (1928–1939). Великих зусиль до створення товариства доклав І. Огієнко, який змобілізував старші кола української еміграційної громадськості. Головою товариства було обрано проф. Р. Смаль-Стоцького. Опікою товариства були оточені не лише студенти-емігранти, а й загалом усі українські студенти, які перебували у Варшаві.

13 грудня 1921 р. було прийнято рішення про створення у Варшаві при гуманітарній секції Українського Центрального Комітету жіночої підсекції Спілки

українок-емігранток у Польщі. Підсекція проводила винятково гуманітарну діяльність – організовувала допомогу для інтернованих у таборах, допомагала емігрантам, які мешкали поза таборами. 1927 року, отримавши новий статус центральної загальноеміграційної організації, вона дістала назву “Спілка Українок-Емігранток у Польщі”. Протягом понад десятилітньої діяльності Спілки відбулося багато зустрічей, серед них присвячених творчості відомих українських письменників: І. Котляревського, Т. Шевченка, Лесі Українки, О. Кобилянської, Марка Вовчка, І. Франка, В. Стефаніка, Б. Лепкого, Б.-І. Антонича, О. Федьковича, П. Тичини, У. Самчука, Ю. Липи та ін. На цих зустрічах виступали запрошені видатні українські історики, публіцисти, письменники – Д. Дорошенко, Г. Лазаревський, І. Кедрин, М. Островерха, Ю. Липа, Б. Ольхівський та ін. Члени Спілки жінок-емігранток у Варшаві брали участь в організації загальноваршавських урочистостей, святкуванні державних річниць та річниць видатних українських діячів [18, 233, 243].

Наприкінці 1920-х років значно зріс відсоток технічної інтелігенції серед української політичної еміграції. У цьому зв'язку у Варшаві 1927 року було створено Спілку інженерів і техніків українських емігрантів у Польщі. До головних завдань організації належали: інтеграція на ґрунті професійних і наукових інтересів, юридична й матеріальна допомога членам, популяризація технічних знань. Пізніше до статутних завдань було додано культурно-освітню та суспільну діяльність. Спілка допомагала молодим інженерам нострифікувати дипломи в Польщі, а також у пошуках роботи. 1928 року група членів Спілки інженерів і техніків, випускників Української господарчої академії в Подєбрадах, заснувала Українське видавниче товариство, яке було створене при Українському Центральному Комітеті й мало на меті видавати фахову літературу.

Однак, безсумнівно, на більшу увагу заслуговує створений у Варшаві 1930 року за розпорядженням Ради Міністрів Речі Посполитої Український Науковий Інститут (УНІ). Завданням цієї науково-дослідної інституції були дослідження в суспільно-економічній галузі, з історії та культури України, історії української церкви, польсько-українських стосунків, а також підготовка наукових кадрів. Окрім того, Інститут готував концепції майбутнього суспільно-політичного устрою незалежної української держави.

Директором Інституту був відомий український діяч та вчений, керівник кафедри історії та права проф. О. Лотоцький [14, 45]. Професор Р. Смаль-Стоцький обіймав посаду наукового секретаря й редактора наукових праць, а також керівника кафедри філології [15, 193-197]. До складу наукової колегії УНІ входили керівник кафедри історії літератури проф. Б. Лепкий і керівник кафедри економічних наук проф. В. Садовський. Завданням наукової колегії було вибір керівництва та програмування роботи Інституту.

До найбільших досягнень комісії історії літератури належало видання творів українського поета-класика Т.Шевченка в 16-ти томах. Туди ввійшли також докторські дисертації на тему творчості Т.Шевченка, переклади його творів і бібліографія. Також Український Науковий Інститут видав в українському перекладі М. Рильського поему А. Міцкевича “Пан Тадеуш”. До Другої світової війни Інститут видав близько 50-ти томів. Найпліднішим автором був О. Лотоцький, який опублікував три праці з церковного права та чотири томи спогадів. На тему польсько-українських зв'язків писали польські автори – Л. Василевський, С. Кучинський, М. Хандельсман. Опубліковані членами УНІ праці становлять цінний матеріал для української науки [див.: 17, 260, 262].

Українська політична та мистецька еміграція створювала вартості і для Польщі, бо її представники разом із поляками по змозі розбудовували

відроджену незалежну Польщу. Українські вчені та культурні діячі вносили свою лепту в розвиток польської науки й культури, українські інженери сприяли розвиткові польської металургії та сільського господарства.

Перебування у Варшаві в міжвоєнний період української еміграційної влади та УЦК (Українського Центрального Комітету), а також багатьох інших організацій і товариств призвело до того, що столиця Польщі стала тоді найбільшим українським еміграційним державним центром суспільно-наукового життя, а також культурно-освітнім осередком української еміграції. Незважаючи на всі труднощі міжвоєнного періоду, українська еміграція в Польщі знаходила в собі сили для того, щоб посідати важливе місце в боротьбі за відновлення суверенної української держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бібліографія української преси в Польщі (1913-39)* / Укл. Є. Місило. – Едмонтон, 1991.
2. *Кедрин І.* Життя. Події. Люди. Спомини і коментарі. – Нью-Йорк, 1976.
3. *Кульчицький О.* Душа раси як тотем і термін // *Ми.* – 1939. – №.1. – С. 59-64.
4. *Литовецький І.* Три роки існування // *На чужині.* – 1924. – №. 1. – С. 3-5.
5. *Лівицька-Холодна Н.* Спомини про короткий період життя Олени Теліги // *Сучасність.* – 1990. – Ч. 10. – С. 92-93.
6. *Літературознавчий словник-довідник.* – К., 1997.
7. *Мезик П.* Український мистецький гурток “Спокій”. – Варшава, 1929.
8. *Петлюра С.* Лист до Української Студентської Громади в Варшаві з нагоди 5-ої річниці заснування громади // *Студентський голос.* – 1928. – Ч. 2. – С. 3.
9. *Рудницький М.* Європа і ми // *Ми.* – 1933. – №.1. – С. 97-99.
10. *Ряст О.* [*Петлюра С.*] Сучасна українська еміграція та її завдання. – Щипорно, 1923. Передрук // *Симон Петлюра.* Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – Т. 1.
11. *Хасевич Н.* Перед ХІ-ю виставою Українського мистецького гуртка “Спокій” // *Тризуб.* – 1938. – Ч. 26. – С. 14-17; *Тризуб.* – 1933. – Ч. 8. – С. 24-25. *Чехович Є.* Перебудова нашого студентського життя // *Студентський голос.* – 1928. – Ч.6. – С. 6-9.
12. *Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego.* Oddział Rękopisów. Zbiór S. Stempowskiego 1923-24. – akt 1548. – k. 288.
13. *Bruski J.* Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924). – Kraków, 2000.
14. *Kozak S.* Oleksandr Łotockyj – uczonec, dyplomata i polityk // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze* / Pod red. S.Kozaka. – Warszawa, 1996. – Z. 3. – S. 265-273. Див.: *Biuletyn Polsko-Ukraiński.* – Warszawa, 1932. – nr 2. – S. 45.
15. *Nakaszędze J.* Prof. Dr. R.Smal-Stočkyj (1893-1969). In memoriam // *Zeszyty Historyczne.* – Paryż, 1970. – S. 193-197.
16. *Weretiuk O.* Życie literackie emigracji petlurowskiej w Polsce międzywojennej // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze* / Pod red. S.Kozaka. – Warszawa, 1996. – z. 3. – S. 282-295.
17. *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939. – Toruń, 2004.
18. *Wiszka E.* Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939. – Toruń, 2001.
19. *Słownik literatury polskiej XX wieku.* – Wrocław, 1992.

Отримано 20.04.2010 р.

м. Луцьк